

מצעד החטא והאיוולת

לפעמים אי אפשר לבטא את הטרגדיה של הרבים, אלא דרך סיפור פשוט, ריאלי או פיקטיבי, על סבלו של היחיד. כך משלימה האגדה את ההיסטוריה. כאלו הן אגדות החורבן, בהן אנו מתייסרים על חטאינו, ועורכים חשבון הנפש על איוולתנו. בכבישי ההיסטוריה אנו חייבים להיות צודקים, אך גם חכמים.

לקראת תשעה באב נלמד יחד אחת מאגדות אלו, סיפורו של רבי יוחנן, 'על קמצא ובר-קמצא חרבה ירושלים' (גיטין נה-נו):

מעשה באדם שהיה אוהבו קמצא, ושונאו - בר קמצא. עשה סעודה. אמר לשְמָשו: לך והבא לי קמצא. הלך והביא לו את בר-קמצא. בא [בעל הסעודה] ומצאו [לבר-קמצא] יושב.

- הרי שונא אתה לי, ומה לך כאן? עמוד וצא!
- הואיל ובאתי - הניחני, ואתן לך דמי כל מה שאוכל ואשתה.
- לא!
- אתן לך דמי חצי סעודתך...
- לא!
- אתן לך דמי כל סעודתך
- לא!

תפסו בידו, העמידו והוציאו.

אמר בר-קמצא: הואיל וישבו חכמים ולא מחו בו - מכלל שנוח להם - אלך ואלשין עליהם לפני המלך. בא ואמר לו לקיסר: מרדו בך היהודים...

עד כאן החלק הראשון של האגדה המתריע נגד שנאת אחים. קמצא ובר-קמצא היו וודאי שייכים לגושים יריבים. המחלוקת הפוליטית הפכה לשנאה אישית ולדמוניזציה של היריב, וגרמה למלחמת אחים איומה כשהאויב בשער, זיכרון טראומטי שילווה אותנו לנצח.

האגדה קוראת לנו להימנע מיצר ההרס העצמי הזה. קריאה זאת תזכה וודאי להסכמה כמעט כללית. אולם, הטקסט עשיר ובעייתי יותר. יש בסיפור מחאה כנגד אי-המחאה של החכמים שהיו נוכחים. מוזר! המחאה היא לחם חוקם של האינטלקטואלים, וכאן לא מחו! אמנם כן, כי נדרשת גבורה אזרחית לא מועטת למחות כנגד המחנה לו האינטלקטואל שייך. האם מסוגלים אדמו"רים, דתיים וחילוניים, לצאת כנגד חסידיהם? לגלות למדבר הבדידות הפוליטית, לאבד שותפים לדרך, להסתכן בפנטיות הבריונים? כמה נוח להיכנע לתקינות הפוליטית, והיה מחניך קדוש.

ובר-קמצא, קורבן העוול והשתיקה? חז"ל דורשים מהקורבן את הבלתי אפשרי, שיסלח, ועל כל פנים, שידע למדוד ולהגביל את נקמתו, ואף את דרישתו לצדק!! הנקמה ואף הצדק עלולים להמיט על החברה אסון, ובכבישי ההיסטוריה היה חכם ולא רק צודק. הנעשקים עלולים להפוך עושקים. ומתוך כך, מייצג בר קמצא את אלה שבאידיאליזם שלהם עירבו את הרומאים בקונפליקטים הפנימיים של האומה, חטא שרבים חטאו בו בימים ההם בזמן הזה.

"האידיאליזם המשפטי"

שרשרת החטאים והאווליות לא תמה:

אמר לו [הקיסר]: מי יאמר [שמרדו]...?
אמר לו: שלח להם קרבן [לשלום הקיסר] ותראה אם יקריבוהו...
בהליכתו הטיל בו בר-קמצא מום... מקום שלנו הרי הוא מום, ולהם אינו מום.
אמרו חכמים להקריבו, משום שלום מלכות
אמר להם ר' זכריה בן אבקיילס: יאמרו, בעלי מומים קרבים למזבח.
אמרו להרוג את בר-קמצא, שלא ילך ויספר למלך.
אמר להם ר' זכריה: יאמרו, מטיל מום בקדשים – יְהָרֵג.
אמר ר' יוחנן: ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקיילס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו.

ברקע הדברים תופעה טרגית שחז"ל הדגישו שוב ושוב: הפער בין התרבויות גורם לאי-הבנות ולטרגדיות. בהמשך מספר רבי יוחנן על כך ש"על תרנגול ותרנגולת חרב הר המלך, על יתד של מרכבה חרבה ביתר". אלו הן דוגמאות של מאורעות המתגלגלים בצורה טרגית בעקבות פגיעות במסורות ובמנהגים שהנפגעים מקפידים עליהם, והפוגעים מזלזלים בהם ברשעותם או באיוולתם. הפוגע פשע, אך הנפגע לא ידע באיוולתו שלו לשקול את התוצאות המסוכנות של חרון אפו המוצדק. החורבן התרחש 'בגלל מסמר קטן'.

כך בסיפור שלפנינו. קורבן חייב להיות תמים, אולם מה שחברה מסוימת רואה כמום, אינו מום באחרת. ההלכה אוסרת את הקרבת הקורבן, אולם זה מסוכן. כך מגיעים אנו לדילמה נוספת. דרכים שונות מוצעות לצאת מן המיצר: לעבור על ההלכה או לסכל באופן "ממוקד" את המסכן. ר' זכריה בן אבקיילס מתנגד. אין אנו יודעים בבירור מי הוא. אולי הוא זכריה בן אמפיקאלוס שלפי יוספוס (מלחמות ז' 225) אחד מראשי המורדים. כאן, בסיפורו של רבי יוחנן מופיע הוא באור שונה, כיועץ המשפטי של הסנהדרין, אולי כאחד משופטי הבג"ץ, העושה את מלאכתו בנאמנות: הכל לא חוקי.

כך עוברת האשמה, שקפצה בסיפור מגיבור לגיבור, עוברת אל אנשי המשפט, בגין דבקותם בהלכה ובחוק. האם יש באוטובוס הנוסע בכבישי ההיסטוריה דלת חירום, שהנהגים, דהיינו החכמים והשופטים, יכולים להפעיל? זאת ה"הוראת שעה" שבמקורות. האם אפשר יהיה לסלוח לאדם המנפץ חלון כדי לצאת בזמן תאונה, ה"עבירה לשמה" שבמקורות? פרופ' נחום רקובר הקדיש מחקר ממצה לשאלות אלו. בספרו "מטרה המקדשת את האמצעים" הציג וניתח את הגמישות, בהוראה ובענישה, המאפיינת את הפסיקה ההלכתית לאורך הדורות. כשהוא עומד על הדילמות שנוצרו, הדגיש נחום רקובר את הצורך בסינתזה של גמישות ואחראיות. סינתזה זאת דרש רבי יוחנן. ה"ענוותנות", הביטול העצמי בפני החוק, יראת ההוראה - הפחד להחליט החלטות קשות ברגעים קריטיים, "החריבה את ביתנו". למדנו מכאן דבר מופלא: השטן אינו מסוגל לפתות את הצדיקים בעבירות, הוא מפתה אותם במצוות, ומתוך כך, הוא מביא עליהם קטסטרופה. וכך, אכן, קבע רבי יוחנן: "לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה". החכמים לא היו מסוגלים לפעול "לפנים משורת הדין" (בבא מציעא ל ע"ב) לימינו ולשמאלו של החוק. זוהי אותה סנהדרין שלא הייתה מסוגלת לשחרר אסירים, ולגרש פושעים מסוכנים אל מעבר לגבול בגין "זכויותיהם" הטבעיות.

גזר-דינו של החורבן

אולם האגדה לא הסתפקה בחטא ובאיוולת של הכלל. רב הוסיף אגדה שתלמידו רב יהודה העביר לנו (גיטין נח ע"א):

"אמר רב יהודה אמר רב... מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רבו [=בעל הבית] ושוליא דנגרי הוה [=ושולית נגרים היה] פעם אחת נצרך רבו ללוות. אמר לו 'שגך אשתך אצלי ואַלְוֹנָה'. שיגר אשתו אצלו, שהה עמה שלשה ימים. קדם ובא אצלו. אמר לו אשתי ששיגרתי לך היכן היא?"

מניפולציות מכוערות של השוליה, ושיתוף הפעולה של האישה, הופכות את בעל הבית למשרת בביתם:

"עמד זה וגרשה, הלך זה ונשאה. כיון שהגיע זמנו [לשלם את חובו] ולא היה לו לפורעו, אמר לו 'בוא ועשה עמי בחובך'. והיו הם יושבים ואוכלים ושותין והוא היה עומד ומשקה עליהן והיו דמעות נושרות מעיניו ונופלות בכוסיהן. ועל אותה שעה נתחתם גזר דין".

מומחים רבים חקרו את הסיבות לתאונות בכבישי ההיסטוריה. לפי חז"ל אף הטרגדיה של היחיד הסובל, השכוח בצדי הדרכים ואינו מקבל "טרמפ" בהיסטוריה, תגרום לקטסטרופה. חתימת גזר הדין התווספה בעקבות ההתעללות הסדיסטית באדם תמים מדי והדמעות

שהוריד: "כי אפר פלחם אכלתי ושקוני בבכי מסכתי" (תהילים קב, ו). אכן, שערי הדמעות לא ננעלו, וכשאנו הבוכים על אחינו הסובלים והנהרגים מתפללים: "יהי רצון מלפניך שומע קול בכיות, שתשים דמעותינו בנאדך להיות, ותצילנו מכל גזרות אכזריות, כי לך לבד עינינו תלויות".